

บทที่ ๑

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ตามประวัติห้องสมุดของไทยแต่เดิมนั้น คนไทยเชื่อในประเพณีการสร้างหนังสือ คือ การคัดลอกพระไตรปิฎกว่าได้กุศลแรงและมีกจะอุทิศถวายวัดให้พระสงฆ์เก็บรวบรวมหนังสือเหล่านั้นไว้ใน "หอไตร" ซึ่งย่อมาจากคำว่า "หอพระไตรปิฎก" นั่นเอง "หอไตร" จึงนับว่าเป็นหอสมุดแต่เดิมของไทย ซึ่งมีการสร้างขึ้นในสมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี และตามหลักฐานในศิลาจารึกปรากฏว่ามีมานานแล้วอย่างน้อยไม่ต่ำกว่าปี พ.ศ. ๑๙๒๑^๑ ตัวอย่างของหอไตรยุคเก่าคือหอไตรที่วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นศิลปะแบบเชียงแสนรุ่นแรกที่รับอารยธรรมจากพุกาม ส่วนหอไตรสมัยกรุงศรีอยุธยาถูกพม่าเผาในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ จึงไม่ปรากฏหลักฐานแต่สมัยกรุงธนบุรีนั้นมีหลักฐานว่า พระเจ้ากรุงธนบุรีได้จัดสร้างพระไตรปิฎกหลวงขึ้นโดยคัดลอกพระไตรปิฎกจากเมืองนครศรีธรรมราช แล้วเก็บไว้ในหอพระไตรปิฎก สำหรับพระนครคือที่วัดระฆังโฆสิตาราม

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้สถาปนารุงเทพฯ เป็นเมืองหลวงในปี พ.ศ. ๒๓๒๖ ทรงโปรดให้สร้างหอพระไตรปิฎกหลวงขึ้นเรียกว่า "หอพระมณเฑียรธรรม" เพื่อเก็บรวบรวมพระไตรปิฎกกับหนังสือทางพระพุทธศาสนาให้เป็นประโยชน์ใน

^๑ ก่องแก้ว วีระประจักษ์ และนิยะดา ทาสุนธ์, คู่มือโบราณคดี (กรุงเทพฯ: กองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๒๑), หน้า ๑-๓.

การศึกษาเล่าเรียนของสงฆ์ พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการ^๑ ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้มีการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธาราม) ซึ่งเป็นพระอารามหลวงชั้นเอก (ราชวรมหาวิหาร) เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๔-๒๓๘๑ เป็นเวลา ๑๖ ปี ตามพระราชประสงค์ของพระองค์ที่จะ

๑. ทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้มั่นคงสืบไป
๒. เพื่อให้เป็นศูนย์กลางการศึกษาของประชาชนทั่วไป หรือเป็นมหาวิทยาลัยของประชาชนโดยไม่เลือกชั้น บรรดาศักดิ์ เพราะวัดคือโรงเรียนหรือสถาบันที่ประชาชนสามัญในสมัยก่อนได้ใช้เป็นสถานศึกษาหาความรู้
๓. เพื่อรวบรวมสถาปัตยกรรม ศิลปกรรมแขนงต่าง ๆ ไว้เป็นการรักษาวัฒนธรรมไทยให้เป็นมรดกสืบไป

ดังนั้นจึงมีการเปรียบวัดพระเชตุพนฯ ได้ว่าเป็นห้องสมุดประชาชนแห่งแรกของประเทศไทย เพราะที่วัดนี้ใช้พระอุโบสถ พระระเบียง ผิง ของวัดจารึกเป็นห้องสมุดหนังสือเรียนที่บันทึกเรื่องราวทางวิทยาการหรือศาสตร์ต่าง ๆ เหมือนห้องสมุดในสมัยโบราณ ดังเช่น ห้องสมุดของพระเจ้าอัสเซอร์บาดีปาล (Assurbanipal) ที่เมืองนิเนอเวห์ (Nineveh) นอกจากนั้นวัดพระเชตุพนฯ ยังมีหอไตรประจำวัดที่เรียกว่า พระมณฑปหอธรรม ซึ่งนับว่าเป็นห้องสมุดประจำวัด พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ โปรดให้สร้างขึ้นเก็บพระไตรปิฎกฉบับเทพชุมนุม เพื่อให้พระและเณรได้ศึกษาพระธรรมวินัย และมีหอไตรที่บริเวณตำหนักवासกรี ๑ แห่ง ที่บริเวณสังฆาวาสของวัดสำหรับพระราชอาคันตุกะอีก ๓ แห่งด้วย^๒

^๑ศรีทอง สีหาพงศ์, "ห้องสมุดหอไตร," วารสารห้องสมุด ๘: ๔, ๕ และ ๖ (พ.ศ. ๒๕๐๗ ฉบับต้อนรับลมหนาว): หน้า ๓๔๔-๔๐๐.

^๒รำภา กุลสมบุรณ์, วัดพระเชตุพนฯ ห้องสมุดประชาชนแห่งแรกในประเทศไทย (พระนคร: ภาควิชาบรรณารักษศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๐๔), หน้า ๔-๒๕.

นอกจากหอไตรหรือห้องสมุดในวัดแล้วก็ยังมี "หอหลวง" ซึ่งเป็นที่เก็บรักษาหนังสือที่เป็นแบบฉบับ ตำรับตำราและจดหมาย เหตุราชการบ้านเมืองมาแต่สมัยอยุธยา "หอหลวง" เป็นคำย่อมาจาก "หอหนังสือหลวง" เพราะในภาษาไทยคำว่า "หอ" แปลว่า เรือน ซึ่งใช้เฉพาะกิจการอย่างใด อย่างหนึ่ง เช่น หอพระ หอนั่ง หอหลวงจึงควรแปลว่า เรือนที่ใช้เก็บหนังสือของหลวง ส่วน คำว่า "สมุด" นั้นแปลว่ากระดาษที่ทำเป็นเล่ม ฉะนั้นที่เรียกว่า "หอสมุด" ก็ควรแปลว่า เรือน ที่ใช้เก็บกระดาษที่ทำเป็นเล่ม ซึ่งสมัยก่อนคงหมายถึงสมุดข่อย สมุดไทยคำ สมุดไทยขาว เป็นต้น แต่คำว่า "ห้อง" นั้นแปลว่าตอน หรือส่วนของเรือน ซึ่งอยู่ระหว่างสี่เสา ถ้าเรียกว่าห้องสมุด จึงหมายถึงส่วนของเรือนที่ใช้เก็บกระดาษที่ทำเป็นเล่ม ห้องสมุดจึงมีความหมายทำนองเดียวกับหอสมุดแต่บ่งบอกถึงขนาดที่เล็กและแคบกว่าหอสมุดเท่านั้น^๑

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์มีหอหลวงอยู่ในพระบรมมหาราชวังมาแต่รัชกาลพระบาท สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ดังที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเล่าว่า "ฉันเคยเห็น เป็นตึกชั้นเดียวหลังหนึ่งอยู่ริมถนนตรงหน้าพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย มีลักษณะเป็นพนักงานรักษา หนังสือหอหลวง"^๒ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เมื่อทรงสร้าง พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท โปรดฯให้รื้อตึกหอหลวงลงเพื่อจะสร้างใหม่ให้งดงาม เข้ากับพระที่นั่ง จักรีมหาปราสาท แต่หาที่เก็บหนังสือหอหลวงไม่ได้จึงขนเอาไปรักษาไว้ที่วังของกรมหลวง บดินทรไพศาลโสภณ จนพ.ศ. ๒๔๔๔ เมื่อได้ตั้งหอสมุดสำหรับพระนครขึ้นแล้วจึงรวบรวมหนังสือ

^๑ พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๓. (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๒), หน้า ๘๗๓, ๘๔๔.

^๒ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๗), หน้า ๗๔.

ทอหลวงกลับไปเก็บรักษาไว้ที่นั่นต่อไป^๑

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น การจัดการศึกษาได้พัฒนามากขึ้น และเริ่มมีห้องสมุดแบบสมัยใหม่เกิดขึ้น เช่น ทอพระสมุดวชิรญาณ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ พระเจ้าลูกยาเธอ และพระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสร้างขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติยศแด่รัชกาลที่ ๔ ใน พ.ศ. ๒๔๒๔ เพื่อให้เป็นที่สำหรับศึกษาค้นคว้าของพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน ตามแบบอย่างห้องสมุดในยุโรป เช่น สิ่งหนังสือตำราต่าง ๆ จากต่างประเทศเข้ามาให้บริการ มีคณะกรรมการบริหาร มีบรรณารักษ์ควบคุมดูแลห้องสมุด แต่ทอพระสมุดวชิรญาณในสมัยแรกก็ยังมีลักษณะ เป็นห้องสมุดเฉพาะที่ให้บริการบุคคลเฉพาะกลุ่ม คือ พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการเท่านั้น^๒

ส่วนห้องสมุดเสียเงินค่าบำรุง คือ ห้องสมุดนิลสันเฮย์ (Nelson Hays) ก็เริ่มกิจการขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๐๔ กลุ่มสตรีชาวต่างประเทศที่อยู่ในเมืองไทยได้ตั้งสมาคมสตรีเลดีส์บাজার แอสโซซิเอชัน (Ladies Bazar Association) ขึ้นเป็นสมาคมการกุศลหารายได้บำรุงกิจการของมิชชันนารีเพรสไบทีเรียน เมื่อวันที่ ๒๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ สมาคมนี้ได้จัดงานออกร้านเก็บเงินได้ ๕๕๐ บาท และได้ใช้เงินจำนวนนี้จัดตั้งห้องสมุดสตรีสำหรับให้ยืมหนังสือ (Ladies Circulating Library) ขึ้นในพระนคร ต่อมาวันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๒ ได้จัดตั้งสมาคมห้องสมุดสำหรับสตรีกรุงเทพฯ (Bangkok Ladies Library Association) ขึ้นมีการเก็บค่าบำรุงสมาชิกตลอดชีพ ๕๐ บาท สมาชิกสามัญปีละ ๕ บาท แต่ได้ย้ายที่ตั้งห้องสมุดเรื่อยมาจน พ.ศ. ๒๔๕๔ เปลี่ยนชื่อเป็นสมาคมห้องสมุดกรุงเทพฯ และนางเจนนี นิลสันเฮย์ (Mrs. Jennie Neilson Hays) ได้เริ่มหาเงินมาสร้างอาคาร

^๑ เรื่องเดียวกัน.

^๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพและกรรมการทอพระสมุด, ตำนานทอพระสมุด (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๕๔), หน้า ๑๕-๑๗.

ถาวรแต่ยังไม่สำเร็จได้เสียชีวิตในปี พ.ศ. ๒๔๖๓ สามีของนางคือ นายแพทย์ ทีเฮย์เวิร์ด เฮย์ (Dr. T. Heyward Hays) จึงสร้างอาคารหอสมุดขึ้นเป็นอนุสรณ์แก่ภรรยาเปิดทำการขึ้น เมื่อวันที่ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๕ หอสมุดแห่งนี้จัดเป็นหอสมุดสมัยใหม่แบบยุโรปทั้งรูปร่างของอาคารและการจัดตกแต่งภายใน แต่เป็นหอสมุดเฉพาะที่บริการเฉพาะกลุ่มสตรีในกรุงเทพฯ ที่สมัครเป็นสมาชิกเท่านั้น^๑

เมื่อหอพระสมุดวชิรญาณตั้งขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๒๔ นั้นอยู่ที่ตึกใหม่โรงทองเก่าตรงข้าม พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทแต่ตึกยังสร้างไม่เสร็จ พ.ศ. ๒๔๓๐ ได้ย้ายหอพระสมุดจากห้องชั้นต่ำ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทมาอยู่ที่ตึกใหม่ระหว่างพระมหาปราสาทกับประตูพิมานไชยศรี คือส่วนหนึ่งของตึกกรมราชองครักษ์ จนพ.ศ. ๒๔๓๔ ได้ย้ายหอพระสมุดวชิรญาณมาอยู่ที่ตึกพิพิธภัณฑสถานเก่า ซึ่งอยู่นอกประตูพิมานไชยศรี หลังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม คือศาลาสหทัยสมาคมหรือหอทองคอกเดียว ซึ่งได้ตั้งที่ทำการอยู่ที่นี่ตลอดมาจนเมื่อวันที่ ๑๔ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๓ (พ.ศ. ๒๔๔๗) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในคราวครบรอบวันพระบรมราชสมภพ ๑๐๐ ปี และทรงมีพระราชประสงค์จะทรงสร้างถาวรวัตถุที่เป็นประโยชน์ขึ้นเฉลิมพระเกียรติยศสมเด็จพระบรมชนกนาถ จึงได้ทรงหารือกับพระราชโอรสและพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว^๒ ก็ทรงเห็นชอบตามพระราชดำริทุกพระองค์ที่ว่า

^๑ สุทธิลักษณ์ อัมพันวงศ์, "หอสมุดนิลสันเฮย์ อนุสรณ์แห่งความอาลัยรักแม่หม่อมเจนนีนิลสัน เฮย์," วารสารหอสมุด ๘ (ฉบับรับสมรือน, ๒๕๐๗): ๑๑๐-๑๑๒.

^๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยายุทธ, ตำนานหอพระสมุด,

หอพระสมุดวชิรญาณนั้น เป็นสถาบันสำหรับพระญาติ พระวงศ์ได้ใช้เป็นประโยชน์ในการศึกษาเล่าเรียนเท่านั้น ยังไม่ได้เป็นหอสมุดสาธารณะ จึงควรขยายกิจการของหอพระสมุดวชิรญาณให้เป็นหอสมุดใหญ่สำหรับพระนคร เพื่อให้ประชาชนทั่วไปได้แสวงหาประโยชน์จากการอ่านหนังสือในหอสมุดด้วย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แก้ไขจัดการหอพระสมุดวชิรญาณให้เป็นหอสมุดสำหรับพระนครโดยรวมหอสมุดทั้ง ๓ คือ หอพระมณฑียรธรรม หอพุทธศาสนสังคหะ และหอพระสมุดวชิรญาณ เข้าเป็นหอสมุดใหญ่สำหรับพระนคร และให้อยู่ในความอุปถัมภ์อุดหนุนจากรัฐบาลโดยตรง ได้ประกาศเมื่อวันที่ ๑๒ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๔๔) ให้เรียกว่าหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร (Vajiranana National Library) นับว่าหอสมุดแห่งชาติถือกำเนิดขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทย

การบริหารงานหอพระสมุดสมัยแรกเริ่ม พ.ศ. ๒๔๒๔ นั้นดำเนินงานโดยคณะกรรมการ ๗ พระองค์เรียกว่ากรรมสัมปาทิก ซึ่งสมาชิกฝ่ายหน้าและฝ่ายในเลือกตั้งขึ้นเพื่อให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรแต่งตั้งคือ

- สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช เป็นสภานายก
- กรมหลวงพิชิตปรีชากร เป็นอุปนายก
- สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เป็นเลขาธิการ
- กรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ เป็นกรรมสัมปาทิก
- กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นกรรมสัมปาทิก
- พระองค์เจ้าศรีเสาวภางค์ เป็นกรรมสัมปาทิก
- สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต เป็นกรรมสัมปาทิก

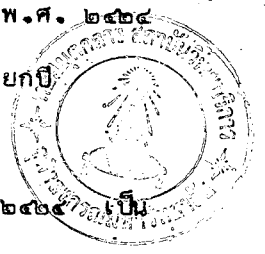

ต่อมาการเลือกกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณได้เปลี่ยนแปลงให้สมาชิกฝ่ายในเลือกสมาชิกฝ่ายในเป็นอุปนายกเอง สมาชิกฝ่ายหน้าเลือกแต่สภานายกกับเลขาธิการ ภายหลังเลือกสภานายกตำแหน่งเดียว ส่วนเลขาธิการ _____ และกรรมการอื่น ๆ สภานายก _____

ฉันทนา เผือกผ่อง, บรรณารักษศาสตร์เบื้องต้น (พระนคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๔), หน้า ๖๘.

เป็นผู้เลือก หน้าที่ของกรรมการ ๔ ท่านในองค์กรธรรมสัมปาทิก ได้กำหนดเป็น เจริญฤทธิ พนักงาน บัญชี สาราณียกร พนักงานจดหมายและหนังสือพิมพ์ บรรณารักษ์ พนักงานรักษาสมุด ปลูกุม พนักงาน รับแขก และได้เพิ่มกรรมสัมปาทิกเป็นผู้ช่วยอีกตำแหน่งละ ๑ คน เป็นกรรมสัมปาทิกทั้งหมด ๘ คน รวมองค์กรธรรมสัมปาทิกทั้งหมด ๑๑ คน ได้มีบุคคลสำคัญในการบริหารงานหอสมุดพระวชิรญาณ ในระยะแรกเริ่มคือ

๑. สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช เป็นสภานายกปี พ.ศ. ๒๔๒๔
๒. กรมหลวงพิชิตปรีชากร เป็นอุปนายก พ.ศ. ๒๔๒๔ เป็นสภานายกปี พ.ศ. ๒๔๒๖ และ ๒๔๒๘ และเป็นตำแหน่งอื่น ๆ ในกรรมสัมปาทิกมาโดยตลอด
๓. สมเด็จพระยาเทวะวงษ์วโรปการ เป็นเลขาธิการ พ.ศ. ๒๔๒๕ เป็น สภานายกปี พ.ศ. ๒๔๒๗
๔. กรมพระสมมตอมรพันธุ์เป็นกรรมสัมปาทิก (บรรณารักษ์) พ.ศ. ๒๔๒๗ เป็น สภานายก พ.ศ. ๒๔๓๐ พ.ศ. ๒๔๔๔ และ พ.ศ. ๒๔๕๓-๒๔๕๔ นอกนั้นในช่วง พ.ศ. ๒๔๒๘-๒๔๕๒ มาทรงเป็น เจริญฤทธิ
๕. สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นกรรมสัมปาทิก พ.ศ. ๒๔๒๔ เป็น สภานายก พ.ศ. ๒๔๓๒ และ ๒๔๔๔-๒๔๗๔ ในช่วง พ.ศ. ๒๔๒๔-๒๔๕๗ ทรงเป็นเลขาธิการ และเป็นบรรณารักษ์สลับกันบ้างมาโดยตลอด
๖. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นสภานายก พ.ศ. ๒๔๕๖ และ ๒๔๕๐-๒๔๕๒

ในบรรดากรรมสัมปาทิกทั้ง ๖ ท่านนี้ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงเข้าไปมีบทบาทอย่างมากในการพัฒนาทำความเจริญให้หอสมุดแห่งชาติตั้งแต่ต้น คือทรงเข้าร่วมเป็นสมาชิกหอพระสมุดวชิรญาณในปี พ.ศ. ๒๔๒๔ และปี พ.ศ. ๒๔๒๗ ทรงเป็นบรรณารักษ์ในกรรมสัมปาทิกที่ ๔ โดยทรงทำหน้าที่จัดหารวบรวมหนังสือ ตรวจสอบบัญชี จัดเก็บหนังสือ และเมื่อกรมหลวงพิชิตปรีชากร สภานายก มีราชการต้องไปเป็นข้าหลวงเมืองเชียงใหม่ กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ สาราณียกร ได้ทรงรับกรมพระสมมตอมรพันธุ์ เป็นกรรมการในตำแหน่งผู้แทนสภานายก เริ่มแต่ปี พ.ศ. ๒๔๒๘

ต่อมาทรงรับหน้าที่เป็น เทร่ญญิกในกรรมสัมปาทิกสภาทุกปีโดยตลอด จนในปี พ.ศ. ๒๔๓๐ ทรงเป็นสภานายกหอพระสมุดวชิรญาณ พ.ศ. ๒๔๓๑ ทรงเป็น เทร่ญญิกต่อและได้จัดการด้านการเงินงบประมาณของห้องสมุด จัดหารายได้เข้าหอสมุด เช่น เก็บเงินค่าธรรมเนียมจากสมาชิกทุกปี และเงินค่าปรับต่าง ๆ หลังจากนั้นทรงเป็น เทร่ญญิกทุกปีระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๒-๒๔๔๔ จน พ.ศ. ๒๔๔๕ ที่ทรงเป็นสภานายกหอพระสมุดวชิรญาณอีกทำหน้าที่ทั้งบริหารและประสานงานระหว่างองค์กรรมสัมปาทิกกับสมาชิกฝ่ายหน้า ฝ่ายใน และองค์อุปถัมภ์ คือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ ทรงเป็นนายกหอพุทธศาสนสังคหะ ซึ่งเริ่มตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓ เพิ่มขึ้นอีก ๑ ตำแหน่ง เป็นเวลาถึง ๖ ปีจนถึง พ.ศ. ๒๔๔๙ และระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๖ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๒ ก็ทรงเป็น เทร่ญญิกหอพระสมุดสำหรับพระนครมาตลอด โดยเฉพาะ พ.ศ. ๒๔๕๒ ได้ทรงทำการแทนสภานายก (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะทรงดำรงตำแหน่งมกุฎราชกุมาร) ๑ ครั้ง

เนื่องจากกรมพระสมมตอมรพันธุ์ได้พัฒนาหอสมุดแห่งชาติ เมื่อยังเป็นหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครโดยเฉพาะในช่วงที่พระองค์ทรงเป็นสภานายกระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๓-๒๔๔๙ โดยทรงทำหน้าที่บริหาร จัดหาเอกสารต้นฉบับทั้งภายในและภายนอกประเทศในเรื่องที่เกี่ยวกับประเทศไทยและหนังสืออื่น ๆ ที่มีประโยชน์^๑ ผู้วิจัยจึงใคร่จะศึกษาค้นคว้าถึงพระประวัติงานพระนิพนธ์และผลงานของพระองค์ที่เกี่ยวข้องกับหอสมุดแห่งชาติในระยะเวลาที่ทรงทำหน้าที่เป็นทั้งบรรณารักษ์ เทร่ญญิก ผู้ประสานงาน และผู้บริหารห้องสมุด ซึ่งพัฒนามาเป็นหอสมุดแห่งชาติในปัจจุบัน

วัตถุประสงค์ของถาวรวิจัยคือ

๑. เพื่อศึกษาถึงพระประวัติและผลงานของพระ เจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์
๒. เพื่อศึกษาถึงรายละเอียดของพัฒนาการหอสมุดแห่งชาติในสมัยเริ่มแรก คือการดำเนินงานเพื่อรวมหอพระมณเฑียรธรรม หอพุทธศาสนสังคหะและหอพระสมุดวชิรญาณเข้าด้วยกัน สมัยที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ เป็นกรรมสัมปาทิก ซึ่งมีผลในการสร้างความ

^๑ เรื่องเดียวกัน.

เจริญให้แก่หอสมุดแห่งชาติระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๔-๒๔๕๔

๓. รวบรวมงานพระนิพนธ์ของพระองค์ท่านให้สมบูรณ์ที่สุดเท่าที่สามารถค้นคว้ามาได้

๔. เผยแพร่งานของพระองค์ท่านในฐานะที่เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในกิจการเริ่มต้นงาน

หอสมุดแห่งชาติ

สมมุติฐานของการวิจัย

๑. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงมีพระปรีชาสามารถในการแก้ไข ปัญหาและขจัดอุปสรรคในการรวมหอพระมณเฑียรธรรม หอพุทธสาสนสังคหะ และหอพระสมุด วชิรญาณเข้า เป็นหอพระสมุดแห่งชาติสำหรับพระนคร

๒. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงมีบทบาทสำคัญในการพัฒนา หอสมุดแห่งชาติให้เจริญรุ่งเรืองในช่วงพัฒนาการระยะแรกเมื่อราว พ.ศ. ๒๔๔๔-๒๔๕๔

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

๑. เพื่อให้ทราบถึงพระประวัติของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ และ บทบาทของพระองค์ในการสร้างความเจริญให้แก่หอสมุดแห่งชาติในระยะแรก เริ่ม

๒. เพื่อให้ทราบประวัติและพัฒนาการของหอสมุดแห่งชาติในขณะที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงเป็นกรมสมัมปาติก พ.ศ. ๒๔๔๔ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๔

๓. เพื่อรวบรวมผลงานของพระองค์ท่านที่เกี่ยวกับหอสมุดแห่งชาติ และงานพระนิพนธ์ ส่วนพระองค์พร้อมกับจัดทำบรรณนิทัศน์สิ่ง เชป เพื่อประโยชน์แก่บรรณารักษ์และผู้สนใจต่าง ๆ

ขอบเขตของการวิจัย

สำหรับวิทยานิพนธ์เรื่อง "พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ : พระประวัติ และผลงานที่เกี่ยวกับหอสมุดแห่งชาติ" ของพระองค์นี้มุ่งเฉพาะการค้นคว้าที่เกี่ยวกับพระประวัติ และผลงานของกรมพระสมมตอมรพันธุ์ในด้านที่เกี่ยวกับวิชาบรรณารักษศาสตร์ ผู้วิจัยได้ใช้ จดหมาย เหตุและ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับงานพระนิพนธ์ของพระองค์ท่านกับงานต่าง ๆ ของหอสมุด แห่งชาติในสมัย เริ่มแรก เป็นข้อมูลในการวิเคราะห์ โดยจำกัดขอบ เขตของการค้นคว้าไว้ดังต่อไปนี้

๑. เพื่อศึกษาพระประวัติ และผลงานของกรมพระสมมตอมรพันธุ์ในด้านที่เกี่ยวข้อง
พัฒนาการหอสมุดแห่งชาติในระยะ เริ่มแรก
๒. เพื่อรวบรวมงานพระนิพนธ์ของพระองค์
๓. เพื่อศึกษาถึงพัฒนาการของหอสมุดแห่งชาติในสมัย เริ่มแรก
๔. เพื่อศึกษาถึงพระภารกิจของพระองค์ที่มีผลต่องานพัฒนาหอสมุดแห่งชาติในระยะ
เริ่มแรก
๕. เพื่อเน้นให้เห็นตัวอย่างที่ดีจากการปฏิบัติงานของพระองค์ท่าน
๖. เพื่อเปรียบเทียบผลงานกับบรรณารักษ์ชาวต่างประเทศทางตะวันตก

ข้อตกลงเบื้องต้น : ข้อมูลเพื่อการวิจัย

๑. วิเคราะห์วิจัยจากจดหมายเหตุ เอกสาร วารสาร และหนังสือเท่าที่หาได้ใน
ประเทศไทย
๒. วิเคราะห์วิจัยข้อมูลจากการสัมภาษณ์ตัวบุคคลที่เป็นทายาทผู้ใกล้ชิดที่เกี่ยวข้องที่รู้
เรื่องราวดี เฉพาะที่ยังมีชีวิตอยู่เท่านั้น และมีสุขภาพสมบูรณ์พอที่จะให้สัมภาษณ์ได้

คำจำกัดความของการวิจัย

งานพระนิพนธ์ หมายถึงงานพระนิพนธ์ทั่วไปและงานพระนิพนธ์ที่เกี่ยวข้องกับบรรณารักษศาสตร์
ของพระองค์ท่านทั้งหมดที่ปรากฏในรูปของเล่มหนังสือ บทความในวารสาร และคำนำของหนังสือ
ต่าง ๆ ที่พิมพ์จากต้นฉบับหอพระสมุดวชิรญาณรวมทั้งงานพระนิพนธ์ที่ทรงร่วมกับคนอื่น ๆ

ผลงานที่เกี่ยวข้องกับหอสมุดแห่งชาติ หมายถึงผลงานของกรมพระสมมตอมรพันธุ์ที่มีบทบาท
ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๔ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๔ ที่พระองค์ทรงดำรงตำแหน่ง เจริญฤทธิและสภานายกใน
กรมสัมปาติก ได้แก่ผลงานในด้านการจัดหา จัดเก็บรวบรวมหนังสือโดยแบ่งพวกออกเป็นหมวด
หมู่ มีบัญชีแยกเก็บ การประสานงานกับกรมสัมปาติก สมาชิกฝ่ายหน้าฝ่ายใน องค์อุปถัมภ์
การบริหารงานหอสมุดแห่งชาติในฐานะทรงดำรงตำแหน่งสภานายกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓-๒๔๕๔

พระประวัติ หมายถึงพระประวัติของพระองค์อย่างละเอียดในทุกด้านตั้งแต่เรื่อง
ส่วนพระองค์ ตำแหน่งหน้าที่ในราชการ กิจกรรมพิเศษต่าง ๆ ที่ทรงกระทำ รวมทั้งผลงานที่

เกี่ยวข้องกับหอสมุดแห่งชาติตั้งแต่ทรง เริ่มต้นมาจวบจนสิ้นพระชนม์ เป็น เรื่องราวในช่วงระหว่าง พระชนม์ชีพของพระองค์ พ.ศ. ๒๔๐๓ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๔

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการสำรวจงานวิจัยภายในประเทศพบว่า มีงานวิจัยด้านการนำชีวประวัติของ บรรณารักษ์ งานวิจัยนี้มีผู้วิจัยไว้แล้ว เป็นประวัติผลงาน และงานเขียนของบรรณารักษ์ในการ พัฒนาห้องสมุด คือ

- ก. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระประวัติและ ผลงานด้านพัฒนาหอสมุดแห่งชาติ
- ข. พระประวัติและพระกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรง-ราชานุภาพ
- ค. งานเขียนเชิงชีวประวัติของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๔-๒๔๗๔

ก. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ : พระประวัติและ ผลงานด้านพัฒนาหอสมุดแห่งชาติ เป็นงานวิจัยของเอมอร เจริญรัช ซึ่งมุ่งศึกษาค้นคว้าจาก เอกสารและรายงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับประวัติของหอสมุดแห่งชาติในสมัยเริ่มแรก และวิธีการที่ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงบริหารงานหอสมุดแห่งชาติ ซึ่งยังไม่มีผู้ใดได้ทำการ ค้นคว้าไว้ก่อน

ข. พระประวัติและพระกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรง-ราชานุภาพ งานวิจัยของวิมลวรรณ ทองปรีชา เสนอพระประวัติและงานของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๐๔ จนถึง พ.ศ. ๒๔๕๖ คือระยะเวลาตั้งแต่พระองค์ ท่านทรงสมภพ จนถึงสิ้นพระชนม์ เป็นการเสนอพระกรณียกิจอย่างกว้างขวางในทุก ๆ ด้าน ความมุ่งหมายของผู้วิจัยต้องการเน้นหนักไปในการด้านการศึกษา ประวัติศาสตร์และอักษรศาสตร์ ในบทที่ ๖ ของงานวิจัยนี้กล่าวถึงการจัดหอพระสมุด และพิพิธภัณฑ์สถานสำหรับพระนครด้วย

ค. งานเขียนเชิงชีวประวัติของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๗๕ งานวิจัยของลักษณะหญิง รัตนสาร ศึกษาประวัติของการเขียนชีวประวัตินี้ของต่างประเทศและของไทยและรวบรวมชีวประวัติของคนไทยใน ๑๕๐ ปีแรกของสมัยรัตนโกสินทร์คือ ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๗๕ บทสำคัญที่สุดคือ บทที่ ๖ เป็นนามานุกรมชีวประวัติโดยย่อของคนไทย ผู้มีประวัติชีวิตและผลงานอยู่ในระหว่าง พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๗๕ พร้อมทั้งสาระสังเขปประวัติและผลงาน แต่แหล่งค้นคว้ายังกระจัดกระจาย และแทรกอยู่ในหนังสือประเภทต่าง ๆ มากมาย ทั้งหนังสือเรื่องบุคคลและหนังสือเรื่องบ้านเมือง ฉะนั้นในการรวบรวมชีวประวัติจึงได้เสนอรายชื่อแหล่งค้นคว้าประวัติบุคคลนั้น ๆ ไว้ด้วย มีการเสนอพระประวัติและงานนิพนธ์โดยสังเขปของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ไว้ที่หน้า ๒๘๒ ถึง ๒๘๓

งานวิจัยในต่างประเทศที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย เรื่องนี้ในขณะนี้ยังไม่มีปรากฏ แต่งานวิจัยในประเทศไทยที่กล่าวแล้วข้างต้นทั้ง ๓ เรื่อง มีข้อมูลเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาพัฒนาการของหอสมุดแห่งชาติในสมัยเริ่มแรก พระประวัติและงานของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องกับกรมพระสมมตอมรพันธุ์ พระประวัติโดยย่อและงานพระนิพนธ์ของกรมพระสมมตอมรพันธุ์ สามารถใช้เป็นข้อมูลสำหรับการวิจัยเรื่องนี้ได้เป็นอย่างดี

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย